

Ольга Лебедєва

Проблема утворення українського етносу в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI століть

В статті аналізуються погляди різних авторів на проблему походження українського народу. Автор наголошує на необхідності застосування комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми.

The article is devoted to the views of different authors on the problem of the origin of the Ukrainian people. The author insists on the need for an integrated approach to solving this problem.

Потреба пізнати свою історію, з'ясувати своє прадавнє коріння завжди була притаманна людям, незалежно від епохи, в якій вони жили. Ще у «Повісті минулих літ» Нестор-Літописець ставить сакраментальні питання: «Звідки пішла Руська Земля, хто в ній першим почав княжити, як Руська Земля постала є»; і намагається відповісти на них. Дослідження утворення й етапів розвитку українського етносу набуває виняткової актуальності після отримання Україною незалежності. Поява упродовж останніх років великої кількості наукових, науково-популярних та популярних праць з проблеми українського етногенезу спричинила необхідність аналізу цих досліджень. Відчутна також необхідність поглянути під новим кутом зору й на дослідження кінця XIX ст. та радянської доби.

Проблема походження українського народу – це складна наукова проблема, для вирішення якої необхідно залучати результати досліджень різних наук: археології, етнології, лінгвістики, історії тощо. Тому дослідження саме в українознавчому ключі виглядають доволі перспективними, бо українознавство як синтетична інтегративна наука, що розглядає українців та Україну як цілісність, дає можливість застосовувати й використовувати усі надбання гуманітарних наук і досліджувати проблему походження українського народу комплексно і всебічно.

Дослідженню походження українського народу багато уваги приділяв видатний діяч української гуманітарної науки кінця XIX – першої половини XX ст. М. Грушевський. Основною і найголовнішою працею М. Грушевського стала багатотомна «монументальна аналітично-синтетична» [6, 17] «Історія України-Руси».

В основу «Історії України-Руси» М. Грушевський поклав самобутню схему українського історичного процесу, яка доводила цілісність і тяглість українського історичного процесу, безперервність і нерозривність української історії від її ранньої доби, через середньовіччя аж до нового періоду історії України, показувала, що «український історичний процес охоплював цілість діяння і життя українського народу на його території від найдавніших часів до доби Грушевського» [6, 19].

Основним завданням М. Грушевського стає доведення окремішності української народності від інших східнослов'янських народів, індивідуальності й неповторності «української людності». І ця окремішність і відмінність виявляється, на думку М. Грушевського, не тільки в побуті, матеріальній і духовній культурі, у відносинах родинних і суспільних, а й у антропологічних (будова тіла) і психофізичних (склад індивідуальної вдачі) рисах. І самі ці «психофізичні й культурні прикмети, що мають за собою більше або менше поважну історичну давність – довгий процес розвою зовсім виразно ...зв'язують в національну цілість поодинокі групи української людності супроти інших таких цілостей і роблять з неї живу національну індивідуальність, нарід, з довгою історією його розвою» [7, 6].

Головними творчими силами у формуванні та розвитку українського народу М. Грушевський вважає територію і

народність. Території науковець надає особливого значення. Він зазначає, що саме «...під впливом території, її фізичних прикмет і культурних впливів, в які вводила вона свою людність, довершується сформованне з цих племен окремої етнографічнокультурної одиниці, яку мислимо собі як український нарід» [7, 8].

Правітчиною нашого народу М. Грушевський називає Середнє Подніпров'я. Він зазначає, що під час великого слов'янського розселення усі східнослов'янські племена, які входять до складу українського народу, опанували майже всю теперішню етнографічну територію України. Саме від цього часу науковець починає відлік історії українського народу. Отже, М. Грушевський надає особливого значення у формуванні українців як етносу саме великому слов'янському розселенню V–VII ст. А порогом історичних часів для українського народу вчений вважає IV ст. н. е. До цього, зазначає науковець, український народ варто розглядати як частину слов'янської групи. М. Грушевський вважає, що племена південної групи східнослов'янських племен: поляни, сіверяни і дреговичі стали основою для формування в подальшому українського народу. А перші початки українського народу ми бачимо, на думку М. Грушевського, ще в племені антів, яке займало питому українські землі між Дністром і Доном.

Таким чином, саме М. Грушевського ми можемо вважати фундатором сучасної ранньосередньовічної теорії походження українського народу, яку в наш час розвивають археологи В. Баран та Л. Залізник.

У післявоєнний період проблему українського етногенезу досліджує В. Петров. Його книга «Походження українського народу» стала однією з найважливіших праць в галузі археології повоєнного періоду [11]. Вперше ця книга була видана за кордоном, у Німеччині, де на той час перебував вчений, і вже перевидана в Україні після розпаду Радянського Союзу, у 1992 році. Те, що ця книга побачила світ саме за кордоном, давало вченому змогу вільно висловлювати свої думки і, не варіюючи на тему давньоруської народності, загострити увагу діаспорних та іноземних вчених на проблемі саме українського етногенезу.

У кінці 60-х рр. XX ст. М. Брайчевський, якому було «тісно» в рамках офіційної теорії давньоруської народності, спробував по-новому поглянути на проблему українського етногенезу і вивести її на рівень теоретичного узагальнення. У своїй монографії «Походження Русі», яка вийшла у 1968 р. [5], автор констатує, що в радянській науці не існує розробленої і загальноприйнятої теорії етногенезу і намагається розробити загальну концепцію етногенічного (етногенетичного) процесу, яка б могла бути покладена в основу дослідження проблеми походження кожного окремо взятого народу (українського, російського, білоруського). І саме у розділі «Теоретичні засади етногенічних студій» монографії «Походження Русі» М. Брайчевський формулює теоретичні основи власної концепції етногенезу.

Пануюча на той час ідеологія не дала вченому можливості повністю розкрити свої погляди та викласти

свою концепцію найбільш адекватно, але початок було закладено.

Розпад Радянського Союзу та народження незалежної української держави дали поштовх до появи нових досліджень, присвячених проблемі етногенезу українців. Однією з найбільш помітних праць останніх років є дослідження В. Барана «Походження українського народу». В ньому вчений розкриває процеси зародження, формування та розвитку українського етносу. Погоджуючись в основному з позицією М. Грушевського, згідно з якою предками українців були наддніпрянські слов'янські племена, В. Баран на основі сучасних археологічних досліджень суттєво уточнює і розширює теорію М. Грушевського [3, 212].

Основою розробки теорії етногенезу українського народу для вченого стали саме археологічні матеріали, вивчення яких, а також вивченню проблеми слов'янського етногенезу, В. Д. Баран присвятив усе своє наукове життя (понад 50 років). Схематично етногенез українського народу за побудовами В. Барана може бути зображений так:

I. *Слов'яно-венедський період* (рубж ер – IV–V ст.).

1. Зарубинецька культура (становлення слов'ян) (III–I ст. до н. е. – I ст. н. е.). 2. Пізньозарубинецька культура (I–II ст. н. е.). 3. Волино-Подільська культура (I–II ст. н. е.) утворюється як синтез Зарубинецької, Пшеворської та в деякій мірі Липицької культур. 4. Черняхівська культура (слов'янські елементи) (II–V ст. н. е.). Утворилася на основі синтезу Волино-Подільської та Пізньозарубинецької культур. 5. Київська культура (кінець II – початок III – середина V ст. н. е.). Утворилася на основі Пізньозарубинецьких груп у синтезі з Пшеворськими.

II. *Раннє середньовіччя* (VI–VII ст. н. е.). 1. Празько-Корчацька культура склавинів (V–VII ст. н. е.). Утворилася на основі слов'янських елементів Черняхівської культури, можливо, у незначній мірі, і Пшеворської. 2. Пеньківська культура антів (V–VII ст. н. е.). Утворилася на основі слов'янської частини Черняхівської культури Лівобережжя типу Хлопкова-Боромлі та елементів Київської культури.

III. *Слов'яни напередодні утворення Київської Русі* (VIII–X ст.). 1. Райковецька культура – наступниця Празько-Корчацької культури (дулібо-волинський племінний союз, у який входили племена волинян, деревлян, полян, уличів, тиверців, хорватів). 2. Роменська культура. Склалася на основі пеньківських старожитностей антів у поєднанні з елементами Празько-Корчацької, Колочинської та Райковецької культур. Ця культура належала племені сіверян.

IV. *Період Київської Русі та період після її розпаду.*

Отже, племена склавинів, представлені Празько-Корчацькою культурою, та антів, представлених Пеньківською культурою, «інтегруються і в межах українського лісостепу утворюють етнокультурний симбіоз, представлений у VIII–X ст. Райковецькою і Волинсько-Роменською культурами. Останній стає основою зародження української народності» [3, 310]. Розпад Київської Русі, що остаточно визначився після монголо-татарської навали, призвів до відокремлення та завершення формування білоруського, російського та українського народів.

Таким чином, на думку В. Барана, «інтеграція антів і склавинів, їхнє велике розселення та перегрупування приводять до виникнення, а потім і до відокремлення тієї групи східнослов'янських племен, що в майбутньому склали основу для утворення українського народу» [3, 311].

Проблемою походження українського народу в наш час активно займається відомий український археолог Л. Залізник. В одній з перших своїх праць з проблем украї-

ногенезу «Походження українського народу» (1996) вчений виділяє чотири концепції походження українців: пізньосередньовічну, киеворуську, ранньослов'янську і трипільсько-арійську [8, 311]. Пізніше Л. Залізник пише про три головні версії походження українського народу: трипільсько-арійську, ранньосередньовічну та пізньосередньовічну [9, 223; 10, 12]. Найбільш переконливою та науково аргументованою Л. Залізник вважає ранньосередньовічну версію походження українців [10, 33], оскільки вона відповідає вже згаданим загальним закономірностям етногенезу в помірній смузі Європи.

Узгоджуючи етногенез українців з цими універсальними законами, Л. Залізник так змальовує процес виникнення й становлення українського народу: «...безперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях між Карпатами, Прип'яттю та Київським Подніпров'ям, як і на землях інших великих європейських етносів, що знаходилися в зоні впливу Римської імперії, простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Дані археології, мовознавства, антропології, писемні джерела переконливо свідчать про тяглість, неперервність розвитку в Північно-Західній Україні одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Археологічними відповідниками згаданих племен є празька та пеньківська культури V–VII ст., які трансформувалися в праукраїнські літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців Північно-Західної України (лука-райковецька культура VIII–IX ст.). Остання була безпосереднім генетичним підґрунтям Південної Русі. Її людність складалася з 7 споріднених праукраїнських літописних племен, що на кінець X ст. стрімко інтегрувалися у відносно єдиний руський народ. Саме цей середньовічний етнос створив державу Русь, яка швидко трансформувалася в ранньосередньовічну імперію...» [9, 238].

Проблему походження українського народу досліджує у своїх працях і український етнолог В. Балушок. На думку цього науковця, вивчення етногенезу будь-якого народу необхідно розпочинати з формулювання основних критеріїв, які можуть допомогти у дослідженні часу появи етносу та етапів його становлення. Вчений стверджує, що для висвітлення проблеми найкраще підходить теорія етносу й особливо концепція етнічного, як специфічно людського, соціокультурного механізму адаптації до певних природних і соціальних умов [1, 30]. Воно виявляється: 1) в наявності відповідної етногенетичної ніші; 2) в етнокультурних відмінностях, що виконують етнодиференціюючу роль; 3) в усіх можливих проявах етнічної самосвідомості, в тому числі й на побутовому рівні; 4) в наявності чіткого загальноприйнятого ендоетноніма (самоназва етносу), сприйнятого всіма соціальними верствами і на всій етнічній території [2, 12].

Вчений стверджує, що етногенез розпочинається тільки тоді, коли наявне утворення, яке називається «етногенетичною нішею». Під останньою він розуміє «локальний регіон земної ойкумени, що виділяється з-поміж інших аналогічних регіонів за своїми природно-географічними (рельєф, клімат, флора і фауна, водний режим тощо), а також соціальними (сформована упродовж тисячоліть, як правило, багатоетнічним місцевим населенням, традиція взаємодії з природним середовищем і спосіб життя) характеристиками і який, будучи об'єднаний єдиною мережею комунікацій, у тому числі інформаційних, становить певну цілісність» [1, 31].

На думку В. Балушка, природна основа етногенетичної ніші українців сформувалася 8–10 тис. років тому, після відходу останнього льодовика. Основою української етногенетичної ніші він вважає Лісостеп. Завершенням формування ніші вчений вважає рубіж III – IV чвертей I тисячоліття н. е. До того часу на цій території в основному завершується розселення слов'ян та асиміляція ними місцевого населення, причому слов'янами були засвоєні тисячолітні культурні надбання аборигенів. На території даного регіону з'являються також політичні утворення: союзи антів, склавинів, дулібів, завдяки чому він об'єднується мережею торгівельно-економічних зв'язків. Але все ж таки в цей період субніші окремих «племен» продовжували зберігатися, і це пояснюється не стільки етнокультурними відмінностями, скільки слабкістю розвитку комунікаційних систем в епоху середньовіччя. Отже, на думку вченого, говорити про початок етногенезу українського народу можна лише після завершення формування власне української етногенетичної ніші.

На момент утворення Київської Русі на слов'янських землях України створюється етнокультурна (системи землеробства, збраряддя, ремесла, типи поселень, житла, хатнє начиння тощо), етноконфесійна, етнолінгвістична і етнополітична метаєтнічна спільність. До складу цієї спільності входили племена полян, уличів, тиверців, волинян, певною мірою, деревлян і частково сіверян та дреговичів. Усі вони були окремими етносами в її складі. Слов'янське населення, що складало дану спільність за названими параметрами, було відмінним від слов'янського населення на територіях Росії і Білорусі. Як зазначає автор, перші прояви спільної протокриїнської метаєтнічної самосвідомості слов'янського населення на території України зображені в «Повісті временних літ» у формі етноцентричного зображення київським літописцем «племені» полян (поляни, зокрема, показані як найкультурніші і протиставлені слов'янським племенам на землях Росії й Білорусі та сприймаються як «чужі», а південно-західні племена – як «свої»).

Етногенетичний процес на українських теренах, як і на територіях сусідніх Росії та Білорусі, було загальмовано утворенням в кінці IX–X ст. Київської Русі, яка об'єднала все слов'янське населення Східної Європи, тим самим знівельовавши дію окремих (української, російської та білоруської) етногенетичних ніш.

В. Балушок зауважує, що внаслідок удільної роздробленості у XI–XII ст. знову активізувалася дія колишніх племінних субніш. На їх основі, але з деякою корекцією, виникають земельні етноси, що відповідали основним землям-князівствам. Такими на території України були: Руська (складалася з Київського і Переяславського князівств), Володимирська (Волинська), Галицька, Чернігівська (виділилася з Руської Землі в середині XI ст.), невелика Болохівська, а також південні райони Турівської та західні райони Сіверської земель. Відповідно, тут фіксуються такі земельні етноси: кияни-руси, володимирці-волинці, галичани, чернігівці, спільнота болохівців, а також південна частина турівців і західна частина сіверян-северюків. Останні дві спільноти взяли участь в етногенезі, відповідно, білорусів і росіян. Самосвідомість (самоідентифікація) земельних етносів проявлялася у відповідних етнонімах, власних інтересах, ворожості до інших аналогічних спільнот, певному етноцентризмі.

Означені етноси складали спільноту, яку можна визначити як українську метаєтнічну. Проте, з децентралізацією

Давньої Русі, усе більше проявляється дія української етногенетичної ніші. Під кінець XII ст. спочатку хаотичне суперництво князів на українських землях вилилося в певну систему, яку М. Брайчевський характеризував так: «На території Південної Русі виразно намітилася політична колізія, яка найяскравіше заявила про себе напередодні монгольської навали: виявлення в межах майбутньої України двох політичних інтеграційних центрів – західного (Галичина і Волинь) і східного (Чернігів). Ці два епіцентри впродовж кінця XII – першої половини XIII ст. вели між собою боротьбу за те, щоб очолити об'єднувальні тенденції у межах усєї Південної Русі» [5, 192]. В. Балушок робить висновок про те, що у цей час тут формується нова етнополітична спільність. Поява на землях Південної Русі окремої етнополітичної спільності веде до формування тут загальнопівденноруської системи комунікацій та народження південноруської етнічної еліти, що призводить до «поширення в кінці XII – на початку XIII ст. на всіх південноруських землях етноніма «русь» (у множині), «русин» (в однині), як самоназви» [2, 20].

Виникнення єдиного ендоетноніма на всіх південноруських землях у кінці XII – на початку XIII ст. засвідчує «про завершення формування тут єдиного етносу» [2, 20]. Етнонім «русин» зберігався як єдина самоназва для всього українського населення аж до першої половини XVIII ст., на західноукраїнських – до середини XX ст.

Таким чином, робить висновок В. Балушок, «етнос, який виникає на землях Південної Русі в кінці XII – на початку XIII ст., є саме українським, але він тоді мав інший етнонім» [2, 21].

Узагальнюючи сказане, можна зробити наступні висновки.

М. Грушевського ми можемо вважати основоположником ранньосередньовічної теорії походження українців. Безпосередніми предками українського народу М. Грушевський вважає антів, надаючи особливого значення у формуванні українців великому слов'янському розселенню V–VII ст. В цей період східнослов'янські племена, які увійшли до складу українського народу, опанували майже всю теперішню етнографічну територію України.

В. Баран, погоджуючись в цілому з гіпотезою М. Грушевського, суттєво уточнив і розширив його концепцію, навівши на її підкріплення новітні археологічні та лінгвістичні дані. Безпосередніми предками українського народу, на думку В. Барана, були племена склавинів, представлені Празько-Корчацькою культурою, та антів, представлених Пеньківською культурою. В ході інтеграції цих племен в межах українського лісостепу утворюється основа для формування української народності.

Л. Залізняк згрупував погляди вчених у три основні концепції або теорії походження українського народу, а саме: трипільсько-арійську, ранньосередньовічну та пізньосередньовічну. Найбільш переконливою та науково аргументованою він вважає ранньосередньовічну версію походження українців, згідно з якою появу українського етносу ми можемо віднести до V–VII ст. н. е.

Згідно з поглядами В. Балушка, український етнос виникає на землях Південної Русі в кінці XII – на початку XIII ст. За класифікацією Л. Залізняка, В. Балушка можна назвати прибічником пізньосередньовічної концепції походження українців.

В цілому, можна констатувати, що проблема походження українського народу поки що далека від остаточного вирішення. Багато аспектів залишаються дискусійними

і поки що не піддаються остаточному розв'язанню. Відчувається необхідність комплексних підходів до висвітлення цієї проблематики, саме тому розв'язання цієї проблеми за допомогою надбавь українознавчої науки, як комплексної синтетичної дисципліни, є надзвичайно актуальним.

1. *Балушок В.* Концепція етногенетичних ніш і її значення для вивчення походження народів світу // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1–2. – С. 29–35. 2. *Балушок В. Г.* Етногенез українців: критерії появи етносу // Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2004. – Випуск 4 (7). – С. 10–22.

3. *Баран В. Д.* Давні слов'яни. – К., 1998. 4. *Баран В. Д., Баран Я. В.* Походження українського народу. – К., 2002. 5. *Брайчевський М. Ю.* Походження Русі. – К., 1968. 6. *Винар Л.* Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934). У 50-ліття смерті. – [Б. м.]: Сучасність, 1986. 7. *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. I. До початку XI віка. – Нью-Йорк, 1954. 8. *Залізняк Л. Л.* Походження українського народу. – К., 1996. 9. *Залізняк Л. Л.* Походження українців очима науковців, політиків та фантастів // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XV. – С. 223–241. 10. *Залізняк Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією: Популярне видання. – К., 2008. 11. *Петров В.* Походження українського народу. – К., 1992.

Віталій Мороз

Кобзарство в контексті історії України козацької доби

Автор статті розглядає історичні передумови виникнення кобзарства в Україні, особливості його становлення та розвитку, його роль в історії козацтва, а також процес відродження кобзарського мистецтва в сучасній Україні.

Author examines the historical background of kobzarship in Ukraine, especially its formation and development, its role in the history of the Cossacks, and the process of revival kobzar's art in modern Ukraine.

Кобзарство – унікальне явище не лише української, а й світової культури, коріння якого губиться в історичних глибинах давньої Русі. Попередниками кобзарів були військові співці-гусяри, які в часи Київської Русі піднімали бойовий дух ратників, звеличуючи у билинах бойову славу руських князів та їх непереможних дружин. Билини про Іллю Муромця, Олексія Поповича, Микиту Кожум'яку відомі й сьогодні, бо саме на них виховувались наші предки. Незабутні твори Нестора-Літописця, «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім» стали взірцем світової класики та науковими посібниками для багатьох істориків.

Боянь же, братіє, не 10 соколовъ на стадо лебедьѣ пушаше,
Нъ своя възція пърсты на живая струны въскладаше,
Они же сами князем славу рокоташу... [19, 352].

Історичні передумови виникнення кобзарства в Україні досліджувалися неодноразово, але через недосконалість історіографічної бази щодо даної тематики, висновки дослідників розходяться. Проте кожний з дослідників визнає незаперечний факт існування кобзарів ще за часів Київської Русі. Доказом цьому служать фрески Святої Софії Київської, на яких і сьогодні можна побачити зображення музик та їхніх, подібних до кобзи, музичних інструментів.

Перегук традиції кобзарства з традиціями билинників, літописців, гусярів привводить до висновку, що кобзарі, як нащадки славетних Ора, Бояна, Митуси, були і залишаються літописцями української історії.

Боянь бо възцій, аще кому хотяше пьснь творити,
То растькашешя мыслию по древу,
Сърымь възком по земли
Сызым орломъ подь облакы... [19, 351].

З плином часу гусли вдосконалювалися та видозмінювалися, сприяючи виникненню багатьох інших інструментів, таких як цимбали, цитра, кобза, бандура, торбан. Кобзарі, бандуристи та лірники, наслідуючи звияжні традиції співців Київської Русі, оспівували героїчну славу запорозького козацтва, розвиваючи та піднімаючи силу українського пісенного слова. Кобзарство увібрало в себе традиції військових дружин Київської Русі і відіграло велику роль у формуванні українського етносу.

Дослідник кобзарства Ю. Фігурний зазначає: «Кобзарство, як і саме козацтво, зародилося не на порожньому місці, а на міцному підґрунті військово-лицарського дру-

жинного епосу Київської Русі, яка продовжувала стародавні індоєвропейські культурні традиції. Увібравши в себе традиції військових дружин Київської Русі, кобзарство відіграло велику роль у формуванні українського етносу та його духовного збагачення [15, 12]. Дослідник кобзарства, бандурист, журналіст М. Литвин стверджує: «В числі перших «уходників» за Дніпрові пороги, нескорених і гордих, були кобзарі-волхви, озброєні, на відміну від інших, двома мечами – духовним (бандурою) і бойовим. Не було такої битви за долю рідного краю, в якій би не брали безпосередньої участі кобзарі та не оспівували героїв цих битв у натхненних, високомистецьких думках і піснях» [9, 23].

Кобзарі на Запоріжжі користувалися неабиякою шаную та повагою. Адже, крім козацького військового ремесла, вони вміли керувати емоціями та станом людської душі, виконуючи під звуки свого інструменту як веселі запальні пісні й танці, так і філософські, історичні думи та пісні.

Виразним представником перших кобзарів є прототип Козака-Мамая. За переказами, Мамая не брала ні старість, ні куля, ні шабля. Особливість козака-лицаря – священний героїзм в обороні рідного краю, відсутність страху перед фізичною смертю. Цей синтез бойової дієвості й людської мудрості наш народ передав у терміні «козак-характерник». Козацтво й характерництво – релікти прадавньої орійської традиції в українській культурі. Саме рисами воїна-лицаря й відуна-чародія в міфо-поетичній свідомості українців наділений козак-характерник, званий Козаком-Мамасем. Сам будучи безсмертним, він став символом безсмертя українського духу. В народі вважають, що Козак-Мамай – це козацький провидець, народний святий, його зображення було неодмінним атрибутом української хати.

Дослідник Т. Марченко у своїй збірці «Козаки-Мамай» зазначає: «Серед великої кількості реалій, котрі є на картинах «Козак-Мамай», чільне місце займає кобза (бандура). В часи козацького лицарства вона була найбільш поширеним музичним інструментом. Козаки не полишали її ні в дорозі, ні в бою; кидалися з нею в січ. Кобза стала їм за «дружину вірну» [11, 27]. П. Куліш також наголошував на важливій ролі кобзи-бандури і звияжної молодецької пісні в козацькому житті. Зокрема, він описав цікавий випадок про те, як один запорозький козак продав свою восьмиструнну бандуру заможному діду-сліпцю Ригоренку, що жив на Харківщині. Ця бандура була нерозлучною